

UTÓSZÓ

A Mikes-fordítások közül a *Mulatságos napok* (1745) című elbeszélés-gyűjtemény tűnik ki világi szépirodalmi jellegével. Mikes ezúttal kortárs író, Madame de Gomez divatos francia írónő regényciklusa alapján dolgozott. A *Journées amusantes* egész tematikája alkalmas volt arra, hogy Mikes kedvenc olvasmányává váljék, kielégítse irodalmi ízlését s a változatos meséket, szerelmi kalandokat, kuriózumokat kutató képzeletét, egyetemes érdeklődését. A magyar író tetszését megnyerte Gomezné alakjainak eszményi emelkedettsége, történeteinek erkölcsi tanulsága. Ez a kulturált társas szórakozás talán fölidézte Mikes rodostói magányában életének egyik legemlékezetesebb időszakát, párizsi és versailles-i éveit. A fordító bizonyára elemében volt ebben a társalgó légkörben, s asszimilálódott a francia irodalom társadalmi-társasági szelleméhez.

A világot látott levélíró Mikes rodostói unalmában nosztalgiával lapozgatott a *Journées amusantes* novellisztikus históriáiban, amelyek különböző világrészekben, Közép- és Távol-Keleten, az Egyenlítő vidékein, Dél-Amerika, Ausztrália partjain, Indiában és az óceán ismeretlen szigetvilágán, az emberevők szigetén, Afrika északi partvidékén zajlanak. Érdekelték a divatos témák, az ottomán udvar titkos történetei, perzsa anekdoták, indiai elbeszélések, dél-amerikai novellák, a kalandos, fantasztikus, egzotikus mesék, melyeket annyira kedvelt a kor francia közönsége is. Ez a szépirodalom át volt szőve földrajzi, természettudományi tudálékossággal, galantériával és erkölcsi intel-

mekkel. Alakjai otthonosak voltak a középkori feudális királyi környezetben, a reneszánsz és barokk fejedelmi és császári udvarokban, Párizs vagy Londinum városában, Madridban és Lisboában, Róma, Moszkva, Buenos Aires, Taurisz, Damaszkusz, Jeruzsálem, Isztambul és Goa palotáiban és rejtelmes negyedeiben.

Mindez valóságos tárháza volt az ókori, antik hősök tetteinek; történetírók és filozófusok mondásainak; pogány császárok, török szultánok és keresztény uralkodók, pápák és királyok életrajzi epizódjainak, egészen XIV. Lajos uralkodásáig. Itt minden a gondviselés szárnyai alatt megy végbe, a régi pogány istenek éppúgy beleszólnak a dolgok folyásába, mint az egymás vérét ontó keresztények és mohamedánok istene vagy az Isten nevében kormányzó földi „monarchák”. A korok és miliók változatossága fölébresztette az olvasó kíváncsiságát, a regényciklus társasági kerete és az előadás beszélgető, társalgó modora vonzotta az olvasásban enyhülést, szórakozást keresőket és unalomban szenvedőket.

Mikes az első kiadás köteteit olvasgatva átvett néhány részletet Leveleskönyvébe (1724—1734), egy évtized múlva pedig összeválogatott Madame de Gomez köteteiből egy egész könyvre való elbeszélést.

A Journées amusantes regényciklus lazán összefüggő, a társasági beszélgetés fonalára felfűzött színes cselekménysorozat. Műfaji szempontból az olasz és francia „keretes” elbeszélések kései hajtásának tekinthető. Némelyek Boccaccio modorát vélték benne fölfedezni, mások közvetlen mintáját Marguerite de Navarre Heptameron-jában és Madame de Murat Voyage de compagne-ában keresik. De említhetnénk olyan reneszánsz novella-gyűjteményeket is, mint a Le Printemps d'Yver (Jacques); contenant cinq histoires discoures par cinq journées (Paris 1572). A keret: előkelő személyek otthagynak a zajos várost, egy közeli vidéki

udvarházban telepednek meg, hogy egymással versengve különféle történeteket adjanak elő, illetve gáláns témákon értekezzenek — már ismerős. Így megy ez Agnolo Fireuzola félbemaradt novella-ciklusában (Okoskodások a szerelemről) is, ahol a boccacciói keretben három ifjú és ugyanannyi hölgy évődve társalog a vonzó témán.

A keretes elbeszélésekre emlékeztető Journées amusantes formájára és szellemi irányára nézve a barokk pásztorregényből kinőtt francia heroikus regény egyenes ágú leszármazottja. A hősi regény (Polexandre) kezdeményezője Marin Leroy de Gomberville, akinek félbemaradt regényét (La jeune Alcidiane) Mme de Gomez fejezte be. A „romans de longue haleine” (Cléopâtre, Pharamond) nevezetes szerzője Gautier de Costes, Seigneur de la Calprenède; a legdivatosabb szerző pedig Mlle Scudéry (Ibrahim, Cyrus, Clélie).

E regénytípus divatja és hatása még a XVIII. század első évtizedeiben is érezhető, jóllehet Boileau és Molière már megtépázták alakjainak hírétnevét. Ezek a regényhősök ugyanis — a barokk műfaji sablonoknak megfelelően — antik és keleti fedőnevek alatt a francia szalonok előkelő társágának lovagjai és delnői, s szerepük szerint képzelt helyzetekben, jellegzetes erkölcsi megvilágításban, gáláns modorban tűnnek föl. Egyik legkiválóbb szenvedélyük a levélírás, a másik a társalgás. De az udvarias modorosság, keresettség, finomkodás, az érzelgősen mesterkélt, dagályos stílus a klasszicizmus társalgó nyelvét kiforgatta természetességéből. Mind műformája, mind stílusa szempontjából Gomezné ennek a lealkonyuló iránynak egyik utolsó, de még igen népszerű képviselője volt. Érezhető rajta a francia précieuse-ök letűnő társadalmának világias mosolya és tónusa.

A Journées amusantes tizennyolc nap alatt előszóval előadott történeteket tartalmaz. Mikes hat napra való beszélgetést, illetve novellát választott ki a tizennyolcból. Viszonylag a legmozgalmasabb

s a rövidebb elbeszéléseket szemelte ki. Ezek mindegyikében sztereotip irodalmi motívumok, rendkívüli kalandok töltik meg a keretet: boldogtalan szerelmesek messze földön való hányódása, szenvedés és vergődés, tengeri ütközetek és hajótörések, kalózok, kegyetlen rabszolgatartók, álneves és álruhás hölgyek, flandriai kereskedők, vad népek, háborúk, pénz, bolyongás, vagyonszerzés, tönkremenés, fogság... Mindegyikben a megoldás rendes módja az, hogy a véletlen szerencse segít a minden akadályon győzelmes szerelem, állhatatosság és rettenthetetlen vitézség révén. A színes és sokszor bonyolult meseszövés vége: a gondviselés bölcsessége, a szigorú igazságszolgáltatás megméri az erényt és a vétket; az emberi nemesség elnyeri jutalmát, a háborgó lelkek a megnyugvás boldog állapotát.

Mikes hajlandóságot érezhetett a hősnők és regényhősök iránt, akik, mint az elrabolt jamaicai spanyol Eleonora de Valesco és hűtlennek hitt jegyese, Don Fernand, izgalmas kalandok után egymásra találhatnak a Cromwell Olivér korában lejátszódó históriában; a szép, szelíd perzsa Rakima iránt, aki a török Amurates császár szerelmes ágyasa volt, s a féltékeny és csalárd szultánné, Roxan áldozata lett. Rokonszenvezett a fölsorakozó regényes alakokkal, akik között található az okos és vitéz Thibault lovag s az afrikai szultán háreméből visszaszöktetett csodálatos szépségű pontthiöi fejedelemasszony; a portugál Donna Elvir de Zuaré és Don Sebastien de Suza, a II. Fülöp idején dúló családi villongások viszontagságaiban megpróbált szerelmesek; a meghódított polgárleány, majd elűzött boldogtalan Etelgiva és Emma királyné a zsarnok Etelred érzelmes történetében, s végül a jóban-rosszban elválaszthatatlan két testvér, Agenor és Timán, az ifjú Cleodon és Felida, a rejtélyes vadleány, s a hősök boldogulását elősegítő megannyi mellékszereplő.

Az átdolgozás során tapasztalható fordítói eljárás-

rás jellemző Mikes szépírói érzékére. A szárazabb betétrészekről meg akarja kímélni magyar olvasóját, s a hangsúlyt a kitérők nélküli előadásszövésre, az eseményes novellákra helyezi. Jól érti a francia szöveget, csínján bánik a terjedős részletekkel, nyesegeti Gomezné szószaporítását. Általában rövidít, ez a fő vonása; tömöríti mondanivalóját, anélkül hogy az eredeti lényeges mozzanatait elejtené. A külső bonyodalmak követése mellett érdekli alakjainak belső világa, szereplőinek jellege és érzelmi élete.

A fordító jobban beleéli magát hőseinek lelkébe, és ahol motivációs hézagot lát, azt saját fantáziája szerint tölti ki. Némely portrékat átstilizál, melegebben, több részvétellel áll a bujdosásba jutott fejedelmek, száműzetésbe küldött lovagok, a bajba jutottak oldalára, mint Mme de Gomez. A politikába erős érzelmi elemet visz; sokszor gondol önmagukra, olvasmányaikban is élményrokonságot keres. A Mulatságos napokban előad Mikes egyéniségének varázsa. Alakjaival együtt ő is szellemes csevegő, a világi élet örömeit kereső gáláns társalgó. Mégsem esik ki az objektív előadás szerepéből; úgy látszik, megérezte, hogy a novella törvényei erre nem adnak módot. De a műfajfegyelmet mégis áthágja azzal, hogy önmagát, a maga egyéni tárgyait belehelyezi a fikció kereteibe. A környezet, a tárgyak, a fordító érzéseinek közvetlen közelsége, a mikesi jelenvalóság a realitások költőiségét árasztja.

Ennek a jelenségnek egyik döntő befolyásoló tényezője, hogy Mikes a francia elbeszélések keretét megmagyarosította. A helyszínt a Szajna partjáról Erdélybe, a Szamos mellett levő szép városba (Kolozsvár) s egy Szamos-parti birtokra helyezte át. A főrangú társaság a természet kellemeinek élvezésével, sétálással, olvasással, beszélgetéssel tölt el egy hetet; három leány és jegyeseik versengenek egymással, zálogosdit játszanak, s aki veszít, egy történet elmondásával váltja meg magát. Az

eredetitől eltérően a párok Hilária—Julius, Constantia—Octavius, Victoria—Valerius nevet viselnek. Az erdélyi társadalmi szabályoknak megfelelően a fiatalság nem magára hagyva szórakozik, mint a francia regényben, hanem Hilária anyjának, az özvegy Honoriának felügyelete alatt. Ugyancsak a hazai társasági élet szokásaival magyarázható, hogy Mikes zálogosdit játszat alakjaival, jóllehet a francia író nő erről nem szól. S ha a századforduló körüli erdélyi kulturális állapotokról Mikesnek olyan emlékei voltak, hogy egy falusi jószágon nem magától értetődő egy könyvtárszálon, úgy változtat fordításában, hogy az elbeszélések színhelyét a könyvtár helyett a kerti pázsitra teszi át.

A környezet és a kert bemutatása Mikesnél bővebb, mint Mme de Gomez bevezető lapjain. A kertleírás igen jellemző a Leveleskönyv-ből ismert mikesi tájélményre; Mikes rokokó kertszemléletében itt erdélyi, francia és egzotikus török elemek keverednek. Ez a kert nemcsak szép, de hasznos is, dísznövények és kerti vetemények, gyümölcsfák találhatók benne. A tavaszi virágokkal, narancsfákkal és lauruszokkal övezett rokokó levélpalota pedig a XVIII. századi európai orientalizmus kertkultúrájának divatos eleme.

Ez a palota Honoria asszony kertjének közepén található. Valódi mikesi jellegzetesség: „egy nagy lugos, amelyet a szőlőlevelek egészen bédtek, és olyan volt, valaminthegy levélből való palota”. S egy újabb szubjektív motívum: a szőlőfák arról híresek, hogy Honoria „azokat mind Rodosztóról, a Mármora-tengerének a partján lévő városból hozatá”, s a Mikes-levelekből ismert módon „hétszer hoznak szőlőt esztendőben”. Nem kétséges, hogy Mikes a Rákóczi ebédlőpalotája körüli kertet örökítette meg egzotikus helyszínrajzában.

A kertben tanyázó főrendi társaság jellemzése Mikes egyéni ötlete. Ezek a személyek eszményi vonásaikkal tűnnek ki. Az erényes özvegy, Hono-

ria, gazdag, tanult, okos és messze földön híres gazdasszony. Leánya, Hilária és társnői „szépségit csak a képíró írhatná le... az víg, nyájas és tréfás természetiért, minden kisasszonyok szeretik, és mindenek tisztelik”. A leányok jó erkölcsű és szép természete, ritka szépsége közös jellemvonások. A társalgásban páratlan tökélyre tettek szert; Hilária „kegyes és értelmes beszédit mindenek csudálják”. Constantia keveset beszélt, de okosan. Victoria „minden szívet meggyőzött, és rabsága alá vetette”.

Jegyseik azokat az erdélyi ifjakat testesítik meg, akikről Mikes Leveleskönyv-ében mint az ifjúság ideális típusairól emlékezik meg; s annyiban hasonlítanak mátkáikhoz, hogy ezekben „mind a jó erkölcs, mind az okosság bővölködött”. A nemes társaság napirendje mintha a rodostói fejedelmi udvar rendtartására is emlékeztetne.

A „jó erkölcs” és az „okosság” hangsúlyozása a szépirodalmi munka morális szempontjaira vezethető vissza. Mikes már a bevezetőben figyelmezteti a „kegyes olvasót” az írói célkitűzés lényegére: „ne csak mulatsággal, de haszonnal olvassad”. Az író lelki haszonra törekszik, a szép, jó erkölcsűek és nemesi indulatúak példájára int: „Ugyanezen végre is adom elődbe ezen hat úri személyeknek hat napig tartó beszélgetéseket, amelyek mind az elmének mulatságára és hasznára, mind a szívnek megjobbítására lehetnek”. Ez az irodalmi hitvallás elég világosan beszél. Mikes szépirodalmi művében a „mulatság” csak eszköz, irodalmi kalauz, amely „irodalom fölötti célokra” vezérel. A Mulatságos napok-at Mikes azzal a kifejezett céltudatossággal indítja útnak, hogy hasson valakire, tudniillik az olvasóra, akit apostrofál is önálló előljáró beszédében. A hatni akarás e természetes megnyilvánulásában meglepő a szubjektív élmények közvetlen földolgozása a Journées amusantes átdolgozásában.

A francia kalandregény magyarra való átülteté-

sekor megnyilatkozó alkotói szándék bonyolult kísé-
rőjelensége a *Mulatságos napok* stílusa. Ennek
vizsgálatakor mindig a francia regényciklus stí-
lusirányának és Mikes egyéni stílusának reláció-
ját kell szem előtt tartani. Bár Madame de Gomez
tónusa a maga korában alapjában választékos,
könnyed és megragadó volt, gondolatainak finom-
sága, a helyzetek írói érdekessége gyakran fullad
el a modorosságtól dagályossá váló stílus útvesz-
tőjében. Ennélfogva Mikes stílusa is egyenetlen.
„A gondolat és ruhája már nem együtt születnek;
ez úgy van amarra ráigazítva. Mindenütt megvan
jó, magyaros, folyó, tiszta értelmes nyelve, de sem-
mivel sem több. Idegen gondolatoknak, idegen ér-
zéseknek nem oly kész tolmácsa: halványabb, szín-
telenebb — figyelte meg Beöthy Zsolt — stylje
messze marad frissességében és változatosságában
a *Levelekétől*, s az eredetinek díszétől és méltósá-
gától is.” Valóban a levélíró Mikes mondatfűzé-
sének önkéntelen kerekése és rövidsége, gondo-
lataihoz igazodó szabadabb folyása és természetes
egyszerűsége a fordítás közben gyakran föloldó-
dik, mesterkéltébbé válik. Mikes megszokott, ízes-
zamos stílusa ernyedtebb, s jóllehet törekszik
saját hangjának és stílusának érvényesítésére, erő-
sen köti a fordítás. Az igényes stiláris teljesítmény
és tudatos stilisztikai eredmények ellenére a *Mu-
latságos napok* stílusa nem éri el a fiktív és misz-
szilis levelek nyelvi eredetiségét, originális stílu-
sát. (A *Journées amusantes* lengyel fordítására és
kiadására a XVIII. század végén került sor; még
akkor is dicsérik stílusát.)

Mindez nem csorbítja Mikes munkájának stílus-
történeti jelentőségét s az átdolgozás nyelvi érté-
két, melyet Mikes legjobban sikerült fordításának
tarthatunk. A *Mulatságos napok* az első jelentke-
zése annak a hazai (vagy tágabb kelet-közép-euró-
pai) fordítói gyakorlatnak, mely az eredeti epikus
műnek nemcsak a nyelvét, hanem a szereplőit,
helyszínét, cselekményét is „megmagyarosítja”,

amint azt Mikes után nemcsak Faludi Ferenc, de még Kazinczy és Kisfaludy Károly is tette.

Mikes még ezzel az európai viszonylatban kései-nek számító kalandregény fordításával is szinte egyedül áll a magyar felvilágosodás küszöbéig, kiemelkedő színvonalú fordítói teljesítményével, stílusával és öntudatos stilisztikai gyakorlatával. Csak az államregény kalandos formája, a Téléma-que készült el Haller László (1755) tolmácsolásában; Mészáros Ignác Kártigám-ja később, 1772-ben jelent meg. Faludi Téli éjszakák című gyűjteményében található, az elbeszélés sűrített — szinte középkori szellemű — lovagregény emléket fölidéző regénytípusok nálunk sokáig éltek, a Szigvártok, Kártigámok, Kasszondrák, Telamon királyfiak és ponthői fejedelemasszonyok szívós életűek voltak. De ezek az avult „románok” is — az elszórtan és későn jelentkező korszerűbb regények mellett — a nyelv és kultúra megújhodását, a regény műfajának megteremtését s végső fokon az eredetiség útját egyengették a magyar irodalomban. Ehhez kell mérnünk, és ilyen szemszögből kell megítélnünk a rodostói fordítónak a XVIII. század végén Kulcsár Istvánhoz került, szűkebb irodalmi körben olvasott, de még sokáig kéziratban maradt szépirodalmi munkáját.

Ez a fejlődéstörténeti szempont meghatározza Mikes Kelemen fordítói munkásságának helyét: francia fordításai, átdolgozásai, a hagyományos fölfogásnak megfelelően, szervesen épülnek bele a magyarországi és erdélyi irodalmi, nyelvi, művelődéstörténeti fejlődés menetébe.

Leginkább Mikes fordítói tevékenységére érvényes, hogy a törökországi Rákóczi-emigrációban élő, hazájától eltiltott írónak hasznos időtöltésként, de tudatos írói program keretében folytatott irodalmi munkássága hasonló karakterű, szellemű és ízlésű, mint az itthon élő (Hermányi Dienes József, Bod Péter, Faludi Ferenc, Báróczy Sándor) kortársíróké.

Ugyanakkor Mikes fordításai, francia tájékozódása és műveltsége révén, továbbá különleges életkörülményei folytán, sajátos egyéni színt és tendenciát képviselnek, akárcsak a levélíró Mikes Kelemen originális szépprózája a korai felvilágosodás európai irodalmában.

Hopp Lajos